

Geografický výzkum religiózní krajiny Česka

Tomáš Havlíček, Martina Hupková

tomhav@natur.cuni.cz, houbina@tiscali.cz

*Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká Fakulta,
katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Albertov 6, Praha 2.*

Tomáš Havlíček, Martina Hupková: *Geographical research of the religious landscape in Czechia.* The research of religious topic begins to develop after the year 1989. The geography of religion recognizes the religiosity and region (environment) relation. The important demonstration of this interaction is the sacral objects in the cultural landscape. The primary challenge is the formation of database of sacral objects and consequent analyses. The complex research of role of religion in the particular model regions is practised with the field research, questionnaire and quantification of religiosity (e.g. index of secularisation). The comparison of result tend to discovery of status and development of regional differentiation in the religious landscape in Czechia and to general analyses of religious landscape of Czechia

Key words: religious landscape, field research, geography of religion, Czechia.

1 Úvod

Geografický výzkum religiózní krajiny v Česku je teprve na počátku a na rozdíl od sociologie (NEŠPOR, LUŽNÝ 2007) nebo historie (BOHÁČ 1999) se problematice náboženství věnuje zatím okrajově (HAVLÍČEK 2007) a to především v rámci výzkumného projektu GA AV na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje při PřF UK v Praze. Předkládaný příspěvek si klade za cíl přispět do diskuze výzkumu religiózní krajiny v Česku a to především analýzou a komparací sakrálních objektů ve vybraných modelových území.

V Česku je výzkum religiózní krajiny v transformačním období zatím omezen pouze na lokální studie (NUSEK, SVOBODA 2001) s výrazným historickým aspektem. Pojem religiózní krajina je při řešení předkládaného projektu vnímán nejprve v širším slova smyslu především jako území i společnost vybraného většího územního celku (např. Česko), které je ovlivňováno obecně religiózními vlivy a v užším slova smyslu se pak jedná o konkrétní sakrální objekty v určité lokalitě. V této souvislosti je často používán pojem sakralizace krajiny (HAVLÍČEK 2004) po roce 1989, který je spojen především s obnovou sakrálních objektů, což je v určitém rozporu s obecným trendem sekularizace české společnosti. Na rozdíl od barokní sakralizace, která byla spojena s masivní výstavbou náboženských objektů v krajině (především kapličky, Boží muka, obrazy a kříže), dochází především k jejich částečné obnově. Tato obnova ovšem není z převážné části podmíněna náboženskými motivy jako tomu bylo u sakralizace barokní, ale motivy historickými, resp. sociálními (dotace německého resp. rakouského obyvatelstva pocházejícího ze Sudet) a kulturními (finančními dotace státu na obnovu památek). Sakralizace se mj. také projevuje zatím ještě malou výstavbou nových náboženských objektů nebo přeměnou stávajících profánních staveb na stavby k náboženským účelům (HAVLÍČEK 2004). Lze předpokládat, že se tento stav bude

stále více transformovat směrem rostoucí diferenciaci náboženských objektů a tedy i religiózní krajiny.

2 Terénní výzkum religiózní krajiny

2.1 Terénní cvičení

Do výzkumu religiózní krajiny jsou kromě řešitelů grantu „Religiózní krajina“ zapojeni také studenti 2.ročníku katedry sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK v rámci předmětu Terénní cvičení ze sociální geografie. Úkolem každého jednotlivce je komplexní charakteristika religiozity v konkrétním území. Základem je vytvoření databáze sakrálních objektů (se zaznamenáním jejich fyzického stavu a polohy), která slouží jako platforma pro další analýzy.

Terénní cvičení se uskutečňují od roku 2005. Postupně tak vzniká obsáhlá databáze náboženských objektů v modelových územích, která rok od roku pokrývá území Česka stále hustěji. Metodou komparace výsledků terénních cvičení v jednotlivých modelových územích jsou odhalovány rozdíly v religiózní krajině v rámci Česka. Zároveň je vytvářen obraz o celkovém charakteru a vývoji religiózní krajiny Česka.

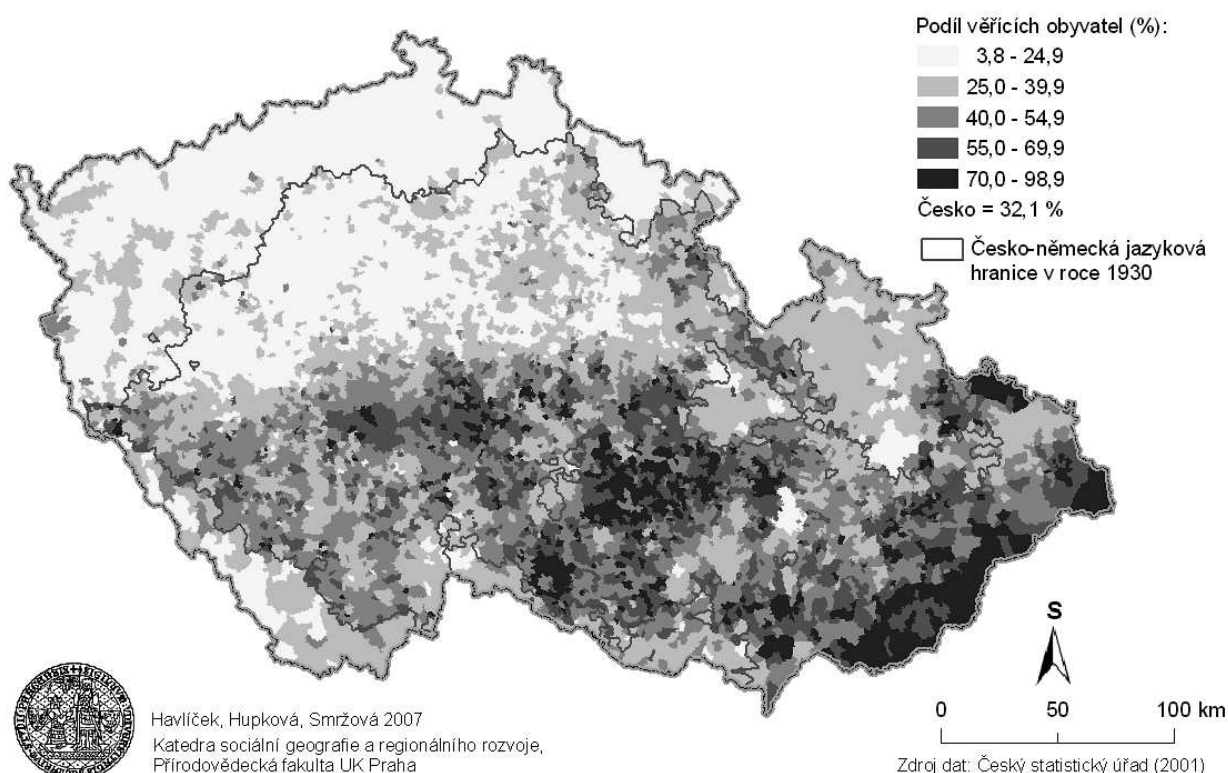
2.2 Předpoklady

Předpoklad existence regionální diferenciaci v charakteru religiózní krajiny vychází ze znalosti jak kvantitativních tak i kvalitativních rozdílů ve struktuře věřících. Prostorové vyjádření indexu sekularizace a míry religiozity (Obr. 1) poukazuje na relativně velké rozdíly v rámci Česka. Autoři se domnívají, že v oblastech s nižší a stále klesající mírou úlohy náboženství ve společnosti se tento jev promítne i do charakteru religiózní krajiny.

Údaje o náboženském vyznání pocházejí ze Sčítání lidu, domů a bytů v roce 1991 a 2001. Index sekularizace se počítá pro určité období (v tomto případě mezi sčítáním v roce 1991 a 2001) a je vyjádřen jako: $I_S = 100 * (a^{01} - a^{91} / 1 - a^{91})$; přičemž a^{01} je podíl osob bez vyznání v roce 2001; a^{91} je podíl osob bez vyznání v roce 1991. Index sekularizace se v Česku pohybuje mezi hodnotou -51,7 a 85,7. Kladné hodnoty znamenají rostoucí sekularizaci (úbytek věřících), záporné hodnoty rostoucí religiozitu.

Prostorové vyjádření indexu sekularizace koresponduje s prostorovým vyjádřením míry religiozity. Z obrázku č. 1 lze např. vysledovat gradient zvyšující se míry religiozity ve směru Severozápad – Jihovýchod. Lze rozlišit bývalou česko-německou jazykovou hranici, přičemž území Sudet je více sekularizováno. Z hlediska míry religiozity tedy existují v Česku regionální rozdíly a je pravděpodobné, že i v charakteru religiózní krajiny se rozdíly v rámci Česka vyskytují.

Podíl věřících obyvatel v Česku, obce, rok 2001

Obr. 1: Míra religiozity – podíl věřících obyvatel v Česku v roce 2001

Zdroj: Havlíček 2005.

2.3 Výběr lokality

Výběr konkrétních lokalit terénního výzkumu není náhodný. Pochází ze znalosti geografické variability Česka. Volba modelových území je nastavena tak, aby byly zastoupeny různé typy krajiny. Autoři jsou si však kontinuálního charakteru české krajiny vědomi.

Území jsou vybírána účelně tak, aby bylo možné porovnat geograficky odlišné oblasti. Příkladem jsou kontrastní oblasti (polarity): město – venkov; centrum města – zázemí (nebo suburbium); Čechy – Morava; zemědělská oblast – industriální oblast; pohraničí (Sudety) – vnitrozemí. Jsou vybírány i specifické oblasti, které se vyznačují nadprůměrně vysokým podílem věřících některého náboženského vyznání. Příkladem jsou oblasti s vysokým podílem stoupenců např. Jednoty bratrské (Dobruška), Pravoslaví (Lesná na Tachovsku).

Monitorované území je spojitě a je ohraničeno katastrální hranicí. Podle předpokládaného množství sakrálních objektů je zvolena konkrétní velikost území. Většinou se jedná o mikroregion, u větších měst (nad 10 000 obyvatel) jde o administrativní území obce, u velkých měst je monitorována výseč, která zasahuje jak centrum města, tak zázemí. V industriální oblasti Neratovic bylo předpokládáno menší množství sakrálních objektů, proto bylo jednotkou sledování zvoleno celé území ORP Neratovice.

Modelové území je však vždy zvoleno tak, aby student území znal a měl k němu bližší vztah. Kontakty v území jsou důležité při vyhledávání sakrálních objektů a

místní obyvatelé často znají souvislosti např. vzniku nebo zániku sakrálních objektů.

2.4 Výstupy terénního cvičení

Základem terénních cvičení je monitoring sakrálních objektů v terénu. Součástí výstupu je zpracování výsledků a průběhu ve formě protokolu a zároveň vytvoření digitální databáze sakrálních objektů včetně fotografií a zaznamenání polohy v mapě. Řízený rozhovor se dvěma „klíčovými osobnostmi“ pak pomáhá objasnit vztahy v území. V roce 2007 bylo nově požadováno i vytvoření posterů.

2.5 Průběh terénního mapování

Charakter religiózní krajiny je vyjádřen jednak počtem religiózních objektů a jednak jejich typem. Pro potřeby jednotné databáze byla vytvořena dvojí typologie religiózních objektů. Typologie kvantitativní je založena na rozdělení sakrálních objektů z hlediska jejich významu a velikosti:

1. multireligiózní a multikulturní stavby (komunitní centra, komplexy budov např. Hare Kršna atd.)
2. využívané jednoúčelové stavby (kostel, mešita atd.), nevyužívaný kostel (kdy došlo k jeho „zrušení“)
3. kaple, modlitebny, prostory pro věštce atd. (většinou pouze jedna místnost)
4. drobné sakrální stavby v krajině (kříže, boží muka, obrázky, sošky atd.)
5. drobné sakrální objekty na stavbách (např. sošky na domech, atd.)
6. hřbitovní objekty

Kvalitativní kategorie jsou vymezeny na základě fyzického stavu a stáří objektů: a) sakrální objekty postavené před rokem 1989; b) sakrální objekty postavené nebo zpřístupněné po roce 1989; c) sakrální objekty zrekonstruované po roce 1989. Poloha takto rozlišených objektů je studenty zaznamenána v mapě a stav a vzhled sakrálních objektů je dokumentován fotografií.

Rozhovor s „klíčovými osobnostmi“ v území pomáhá objasnit vývoj religiózní krajiny a společenské klima v lokalitě. První osobností je představitel církve. Rozhovor s ním nalézá odpovědi na otázky ohledně návštěvnosti bohoslužeb (průměrný počet, věkové či národnostní skupiny), činnosti církve a jeho pohledu na roli náboženství ve společnosti. Druhou „klíčovou osobností“ je představitel obecního úřadu pod jehož agendu spadá péče o památky. Rozhovor s úředníky přispívá k objasnění vlastnických práv sakrálních objektů v území, památkové péče a možností rekonstrukce sakrálních objektů. Je zjišťován i vzájemný vztah a spolupráce církve a obce.

2.6 Zhodnocení terénních cvičení

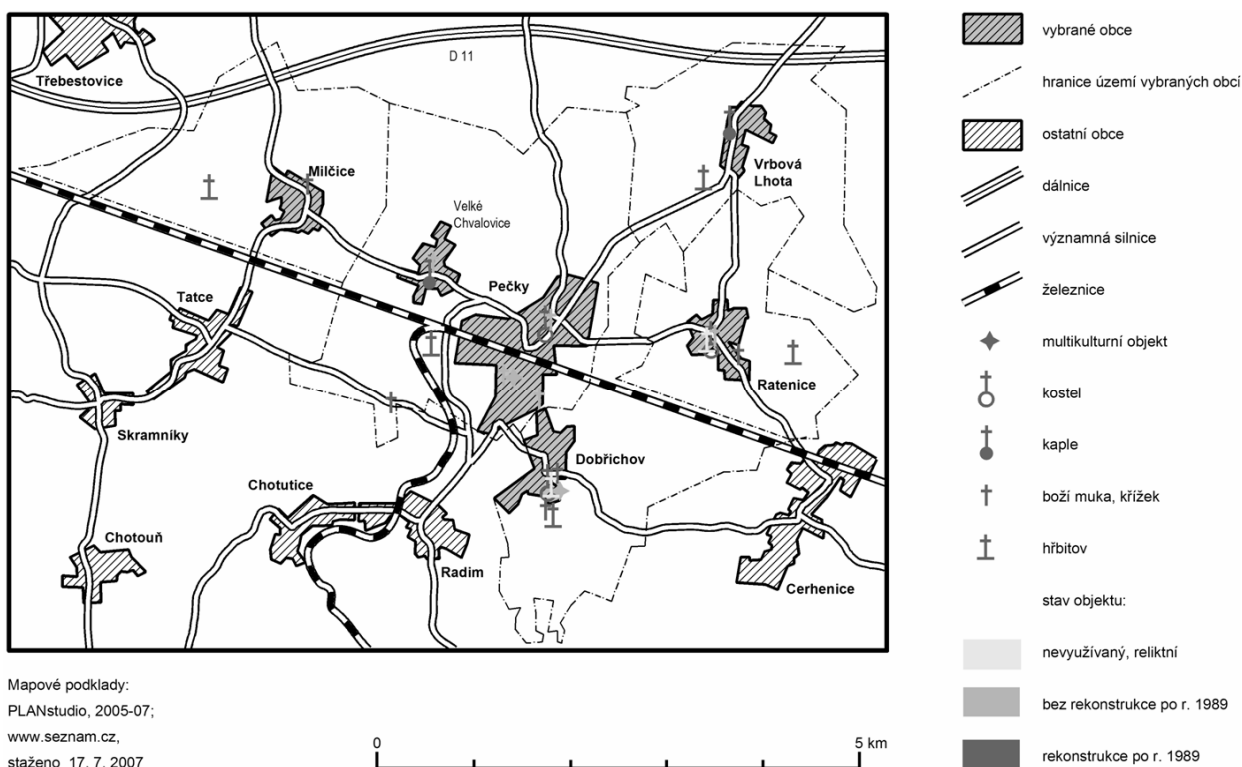
Výstupem terénního cvičení je komplexní charakteristika modelového území, která zahrnuje nejen analýzu charakteru a vývoje religiózní krajiny, ale zároveň i informace o roli náboženství v zájmovém území. Díky vzájemné komparaci výsledků v modelových oblastech lze vysledovat a specifikovat diferenciaci religiózní krajiny Česka.

Výsledky monitorování např. dokumentovaly trend změny motivů obnovy náboženských památek po roce 1989. Motivy náboženské ustupují do pozadí,

motivy historické a kulturní převládají. Odráží se to např. v rozdílu stavu sakrálních památek v centru města a na jeho okraji či v zázemí. Dobrý stav sakrálních staveb v centru města je většinou spíše výsledkem propagace turistické atraktivity ze strany obce než důsledkem aktivity věřících a náboženských skupin.

Z výsledků terénních cvičení v roce 2007 vyplývají nové poznatky. Ukazuje se rozdíl mezi Čechami a Moravou v architektuře drobných sakrálních staveb. Křížky na Moravě jsou většinou v dobrém stavu, a často obsahují údaje o datu rekonstrukce nebo vzniku, rodině, která křížek nechala postavit a další údaje. K potvrzení tohoto rozdílu bude potřeba prozkoumání ještě mnoha dalších modelových území. Nově byl ověřován i předpoklad, že starší část hřbitova obsahuje více náhrobků s religiálními prvky než nová část hřbitova. Předpoklad vychází z toho, že ateisté nebudou mít na náhrobcích kříže a vzhledem k rostoucí sekularizaci společnosti a podíl náhrobků bez náboženských symbolů vzroste. Tento předpoklad se ve většině případů potvrdil a často je zřetelná i jasná hranice mezi starší a novější částí hřbitova.

Na kvalitě a obsahu odevzdaných výsledků terénních cvičení se během tří let podepsal i rozvoj a větší dostupnost moderních technologií, které umožňují např. zpracovávat mapy v softwaru ArcGIS (Obr. 2), větší dostupnost digitálního fotoaparátu a velkoformátového barevného tisku.

Obr. 2: Mapa sakrálních staveb zpracovaná v softwaru GIS
 Zdroj: Sagač (2007).

Literatura

- BOHÁČ, Z. (1999): Atlas církevních dějin českých zemí 1918-1999. Kostelní Vydří, 175 s.
- HAVLÍČEK, T. (2004): Religiózně-geografické aspekty procesu transformace Česka. In: Wahla, A. (ed.): Geografie a proměny poznání geografické reality, Sborník příspěvků, ISBN: 80-7042-788-4, Ostrava, s. 93-101.
- HAVLÍČEK, T. (2005): Czechia: Secularisation of the religious landscape. In: Knippenberg, H. (ed.): The changing religious landscape of Europe. Het Spinhuis, Amsterdam, p. 189-200.
- HAVLÍČEK, T. (2007): Nové trendy výzkumu v religiózní geografii In: Švec, P., Vančura, M. (eds.): Česká geografie v evropském prostoru – Vyžádané přednášky, Sociogeografické procesy. Sborník příspěvků z XXI. sjezdu ČGS, České Budějovice, s. 67-72.
- NEŠPOR, Z., LUŽNÝ, D. (2007): Sociologie náboženství. Portál, Praha, 236 s.
- NUSEK, J., SVOBODA, J. (2001): Příběh kapliček: drobné sakrální objekty na Podblanicku. Vlašim, Český svaz ochránců přírody a Muzeum okresu Benešov za podpory Nadace Open Society Fund Praha a osvícené obce okresu Benešov, 130 s.
- SAGAČ, R. (2007): Mapování sakrálních objektů v krajině – Pečky a okolí. Protokol z terénního cvičení. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Radim.

Poznámka

Článek byl vypracován v rámci výzkumného projektu GA AV č. IAA701110701 s názvem: „Diferenciace proměn religiózní krajiny Česka v transformačním období“. Autoři tímto děkují GA AV za finanční podporu.